

DE HOLLANDSE SCHILDERKUNST

HET GROTE
GOUDEN EEUW

BOEK

JEROEN GILTAIJ

 BOOKS

INHOUD

Woord vooraf	5
Inleiding	6
1 De bakermat in Haarlem	15
2 Maniërisme en Caravaggisme in Utrecht	27
3 Den Haag, Delft en Amsterdam aan het begin van de eeuw	47
4 Het landschap in de eerste helft van de eeuw	59
5 Het stilleven in de eerste helft van de eeuw	87
6 Portretschilders	105
7 Schilders van het dagelijks leven in de eerste helft van de eeuw	141
8 Rembrandt en zijn leerlingen, opkomst en bloei	159
9 Rembrandt en zijn leerlingen, late werken	187
10 Het landschap in de tweede helft van de eeuw	207
11 Italianiserende landschapschilders	223
12 Schilders van architectuur	243
13 Zeeschilders	259
14 Schilders van historiën	277
15 De decoratie van het Huis ten Bosch	295
16 Het stilleven in de tweede helft van de eeuw	299
17 Schilders van het dagelijks leven in de tweede helft van de eeuw	315
18 Het stadsgezicht	341
19 Schilders van dieren	357
20 Schilderijen voor het stadhuis van Amsterdam	365
21 De laatste jaren van de Gouden Eeuw	371
Literatuur	378
Register op kunstenaar	382
Colofon	384

AMBROSIUS BOSSCHAERT (1573-1621)

Vaas met bloemen in een venster, ca. 1618 (detail)

Paneel, 64 x 46 cm.

DEN HAAG, MAURITSHUIS

SCVLTORIS CELEBRIMI.
VETRA DE HOMEXIAR ANOS ASSIMILATI
CRATORIS
IN PACH DE HOMEXIAR ANOS ASSIMILATI

WOORD VOORAF

De schilderkunst in het Holland van de zeventiende eeuw, die vaak de Gouden Eeuw wordt genoemd, is een indrukwekkend deel van onze geschiedenis. In die periode stond de ene na de andere schilder op, vaak met een verbazingwekkende creativiteit en soms met een grote hoeveelheid schilderijen. Er zijn wel schattingen gedaan dat er in de periode van 1580 tot 1800 tussen de vijftig- en de honderdduizend schilders zijn geweest, die vijf tot tien miljoen schilderijen hebben gemaakt. Dat waren uiteraard bepaald niet altijd werken van de grote meesters, zoals wij die nu kennen. Maar het geeft wel aan dat de schilderkunst blijkbaar wortel had geschoten in dit land. Het voorliggende boek gaat over de schilders en de schilderkunst van omstreeks 1590 tot omstreeks 1710. De opzet was om daar in beknopte vorm een overzicht van te geven, waarbij dankbaar gebruik is gemaakt van de rijke literatuur over dit onderwerp. Al schrijvend is een keuze gemaakt van ruim 230 schilders en ruim 320 schilderijen, waarbij rekening moest worden gehouden met de voorziene omvang van het boek. De schilders en hun schilderijen worden besproken en afgebeeld in 21 hoofdstukken, waarmee geprobeerd wordt een representatief beeld te geven van de schilderkunst van de Gouden Eeuw. De onderwerpen van deze hoofdstukken werden vaak min of meer aangegeven door de schilderkunst zelf, zodat nu eens een bepaalde stroming aan bod komt, dan weer schilderijen met een bepaald onderwerp en dan weer een bepaald project. Zo ontstonden afwisselende hoofdstukken van verschillende lengte, waarin de belangrijkste schilders in een overzichtelijk geheel ter sprake konden komen. Er moet wel vermeld worden dat niet alle schilderijen zich daarin altijd even makkelijk lieten inpassen, zodat hier begrip wordt gevraagd voor een enkele noodoplossing. De besproken schilderijen zijn in principe gekozen uit de Nederlandse musea, vooral in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam, omdat daar nu eenmaal de belangrijkste schilderijen zijn, maar een heel enkele keer moest wegens het ontbreken van een schilder daarin worden uitgeweken naar het buitenland. De schilderijen zou men na lezing van dit boek eigenlijk

in het echt moeten gaan bekijken, want dat is tenslotte de enige manier om ze naar waarde te kunnen schatten. In het boek blijven het uiteindelijk toch maar plaatjes.

Voor de spelling van de namen van de schilders en voor hun geboorte- en sterfjaar is gebruik gemaakt van de website van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie ([RKDartists](#)), soms ook voor de keuze van de schilderijen ([RKDimages](#)). Van die spelling is overigens in een enkel geval om verschillende redenen afgeweken. Belangrijk waren verder de websites van het Rijksmuseum en van het Mauritshuis. Voor bijbelcitaten en voor de spelling van namen uit de Bijbel is de Nieuwe Bijbel Vertaling van 2004 aangehouden. De literatuurlijst bevat de voor dit boek geraadpleegde literatuur en is niet een algemeen overzicht. Leidraad voor tekst en hoofdstukken was het in 2004 door de schrijver samengestelde en door Waanders uitgegeven boekje *Het Gouden Eeuw Boek*, waarvoor de inleiding en keuze van de plaatjes was verzorgd door Ronald de Leeuw. Een enkele keer werden formuleringen uit dat boekje hier overgenomen, omdat zij toepasselijk leken te zijn.

De samenwerking met de uitgevers Henk van de Wal en Johan de Bruijn is voortreffelijk en plezierig verlopen, waarvoor ik hen hartelijk wil bedanken. Graag dank ik ten slotte ook prof. dr. Volker Manuth van de Radboud Universiteit Nijmegen, die zeer vertrouwd is met de Hollandse schilderkunst en de literatuur daarover en vele publicaties op dat gebied op zijn naam heeft. Hij werd bereid gevonden het manuscript voor dit boek door te lezen en heeft het van nuttig en belangrijk commentaar voorzien. Bij het samenstellen van dit boek was de intensieve omgang met de schilderkunst van de Gouden Eeuw steeds een groot voorrecht.

Jeroen Giltaij

PIETER SAENREDAM (1597-1665)

Interieur van de Sint Odulphuskerk te Assendelft, gezien van het koor naar het westen, 1649 (detail)
Paneel, 50 x 76 cm.

AMSTERDAM, RIJKSMEUSEM

17

SCHILDERS VAN HET DAGELIJKS LEVEN IN DE TWEEDE HELFT VAN DE EEUW

In de tweede helft van de zeventiende eeuw waren er schilders van het dagelijks leven werkzaam, die grote bekendheid zouden krijgen. Daartoe behoort de Leidse meester Gerard Dou (1613-1675), die van 1628 af drie jaar als leerling in het atelier van Rembrandt werkte. Die had in die periode een zeer verfijnde manier van schilderen, zoals bijvoorbeeld te zien was in zijn schilderij *Jeremia treurend over de verwoesting van Jeruzalem* uit 1630 (hoofdstuk 8, afb. 3). Dou verfijnde die stijl nog verder en vestigde daar zijn naam mee. Hij werd de meest toonaangevende zogenaamde Leidse fijnschilder met een groot aantal leerlingen. In het Museum Boijmans Van Beuningen is zijn grootste schilderij, *De kwakzalver*, uit 1652 (afb. 1). Daarop is te zien hoe een als acteur aangeklede man zogenaamde medicijnen probeert te verkopen aan het belangstellende publiek. Het volk wil bedrogen worden, lijkt de betekenis van de voorstelling. De schilder heeft zichzelf met palet en kwasten in het raam weergegeven, waarmee hij lijkt te willen zeggen dat ook de schilderkunst bedrog is: het lijkt wel echt, maar het is het niet. Meestal is er in zijn voorstellingen sprake van enkele figuren, zoals in het schilderij *Jonge vrouw aan de kaptafel* uit 1667, eveneens in het Museum Boijmans Van Beuningen (afb. 3). Het kleed is rechts opgetrokken, zodat ons een blik wordt gegund op een vrouw, die gekapt wordt door een dienstmeid. Zij kijkt in de spiegel, die naar ons toe is gedraaid, zodat we haar gezicht kunnen zien. De stofuitdrukking is zo verfijnd, dat het materiaal haast voelbaar is. Misschien nog verfijnder is de stofuitdrukking bij Gerard ter Borch (1617-1681), die al ter sprake is gekomen bij de portretten (hoofdstuk 6). Zijn schilderijen met taferelen uit het dagelijks leven zijn zeer poëtisch en zo gedetailleerd uitgewerkt, dat men zich nauwelijks realiseert dat er verf aan te pas is gekomen. Een hoogtepunt in zijn werk is het schilderij in het Mauritshuis, *Een moeder die het haar van haar kind kamt*, uit omstreeks 1652/1653 (afb. 2). In dit schilderij zit een moeder op

GERARD DOU (1613-1675)

De kwakzalver, 1652

Paneel, 112,4 x 84,4 cm.

ROTTERDAM, MUSEUM BOIJMANS VAN BEUNINGEN

Op een paneel, opmerkelijk gemaakt van tropisch cederhout, heeft Dou met een zeer fijn penseel de kwakzalver en zijn toehoorders geschilderd. Hij staat op een verhoging en houdt een flesje op, dat hij aanprijst als een geneesmiddel. Maar er gebeuren intussen vreemde dingen, zoals de jongen die een vogeltje probeert te lokken, de vrouw die naast het beslag voor de pannenkoeken de billen van haar kind schoonveegt en de jongen die de beurs van de vrouw steelt. De schilder zelf kijkt ons aan uit het raam en lijkt te willen zeggen dat het volk bedrogen wordt en dat ook de schilderkunst bedriegt.

een stoel en laat zij haar kind achterover leunen tegen haar benen, zodat zij het haar met een kam kan nakijken op luizen. Het kind heeft lang blond haar en is gezien de kleding een jongen. In deze voorstelling wordt zorgzaamheid en huiselijkheid verbeeld. Ter Borch is het meest bekend om zijn interieurs met elegante figuren. In het Rijksmuseum wordt bewaard het schilderij *Galante conversatie* uit omstreeks 1654 (afb. 4). In de kamer met op de achtergrond een hemelbed zit een jongeman op een stoel. Hij heeft zijn ene been gelegd op het andere en houdt zijn hoed op zijn schoot. Hij kijkt naar een vrouw, die wij op de rug zien en maakt daarbij een gebaar met zijn hand. Een tweede vrouw zit op een stoel en nipt aan een glas wijn. Bij Ter Borch is het vaak raadselachtig wat er nu in de voorstelling precies gebeurt. Hier vragen we ons bijvoorbeeld af wat de man tegen de vrouw zegt en wat dat voor de voorstelling zou kunnen betekenen.

In Rotterdam werkte in die tijd Ludolf de Jongh (1616-1679), een minder bekende schilder, die in de leer was geweest bij Jan van Bijlert in Utrecht (hoofdstuk 2). In het Museum Rotterdam is een bijzonder schilderij van hem, *Jonge vrouw aan het virginaal* van 1651 (afb. 5). De jonge vrouw bespeelt met de linkerhand het virginaal, houdt met de rechterhand een roos vast en kijkt ons glimlachend aan. Het schilderij is geen portret, maar er is hier een moment uit het dagelijks leven weergegeven, net als bij het verder te bespreken schilderij van Metsu (afb. 12).

2

GERARD TER BORCH (1617-1681)

Een moeder die het haar van haar kind kamt, ca. 1652/1653

Paneel, 33,5 x 29 cm.

DEN HAAG, MAURITSHUIS

De moeder zit op een stoel bij het raam, waardoor het licht van rechts naar binnen valt. Haar zoon leunt met zijn rug tegen haar knieën, zodat zij met een kam zijn blonde haar kan nakijken op luizen. Hij heeft daarbij in afwachting de ogen opzij gedraaid. Op de donkere achtergrond staan een kruik en een glas op een plank. Ter Borch liet vaker zijn familieleden figureren in zijn schilderijen en de vrouw zou zijn stiefmoeder en de jongen zijn zeven jaar oude halfbroer kunnen zijn.

3

GERARD DOU (1613-1675)

Jonge vrouw aan de kaptafel, 1667

Paneel, 75,5 x 58 cm.

ROTTERDAM, MUSEUM BOIJMANS VAN BEUNINGEN

De vrouw kijkt zo in de spiegel dat wij haar gezicht zien. In het rijke interieur hangt een opzij geschoven kleed en staat op de tafel een vergulde zilveren schenkan op een verguld zilveren bekken. Op de grond staat een stenen wijnkoeler op een onderstel met vier leeuwenpoten. Door deze objecten wordt de rijkdom benadrukt. Het schilderij dat op de achterwand hangt en dat met enige moeite is te zien, is een nog steeds bewaard gebleven zelfportret van de schilder uit 1663.

4

GERARD TER BORCH (1617-1681)

Galante conversatie, ca. 1654

Doek, 71 x 73 cm.

AMSTERDAM, RIJKSMUSEUM

Een jongeman zit met zijn hoed op schoot op een stoel en kijkt naar de staande jonge vrouw die wij links op de rug zien, terwijl hij met zijn hand een gebaar maakt. Zij draagt een prachtige witte satijnen jurk. Een andere jonge vrouw zit op de achtergrond en drinkt uit een glas. Links staat een tafel met een opengeklapte spiegel en een poederkwast. Op de achtergrond is een hemelbed te zien en rechts loopt een hond. Men zou graag willen weten wat er in dit schilderij gebeurt, maar men kan er, zoals vaak bij Ter Borch, alleen maar naar raden.

5

LUDOLF DE JONGH (1616-1679)

Jonge vrouw aan het virginaal, 1651

Doek, 136 x 104,5 cm.

ROTTERDAM, MUSEUM ROTTERDAM

De vrouw kijkt ons van opzij vriendelijk aan en speelt met de rechterhand op het virginaal, terwijl zij in de linkerhand een roos vasthoudt. Men vraagt zich even af of het hier om een portret gaat, maar dat is ten onrechte. Door de glimlach, de roos en de muziek is hier een aantrekkelijk onderwerp weergegeven.

6

EMANUEL DE WITTE (1617-1692)

Interieur met een vrouw aan het virginaal, ca. 1660

Doek, 77,5 x 104,5 cm.

ROTTERDAM, MUSEUM BOIJMANS VAN BEUNINGEN, BRUIKLEEN RCE

De architectuurschilder Emanuel de Witte geeft een blik in verschillende kamers achter elkaar, waarin de vloertegels en het invallende licht een intrigerend patroon vormen. Rechts speelt een vrouw op het virginaal, haar ogen zijn te zien in de spiegel, en links ligt een man, die zijn kleding op de stoel heeft gelegd, in het hemelbed. De dienstmeid op de achtergrond veegt de vloer.

Een schilderij met een vergelijkbaar onderwerp is gemaakt door een schilder die eigenlijk gespecialiseerd was in architectuurstukken, namelijk Emanuel de Witte (1617-1692) (hoofdstuk 12). In het Museum Boijmans Van Beuningen is het *Interieur met een vrouw aan het virginaal* uit omstreeks 1660 (afb. 6). Hierin is goed te zien dat De Witte vooral architectuurschilder was, maar in dit schilderij is de musicerende vrouw, die men op de rug en in de spiegel ook van voren ziet, de essentie en daardoor is het schilderij vooral een voorstelling van het dagelijks leven.

Een leerling van Gerard Dou was Quiringh van Brekelenkam (na 1622-ca. 1669), die een prachtig specialisme had, namelijk het in beeld brengen van beroepen, zoals die van de koper-slager, de schoenmaker en de kleermaker. In het Rijksmuseum is *De kleermakerswerkplaats* van 1661, waarin de kleermaker en zijn twee gezellen in kleermakerszit op tafel zitten, om te voorkomen dat de stof vies wordt (afb. 7). Een vrouw met een emmer aan de arm is binnengekomen om het werk aan een jas

te bespreken. Aan de muur hangt een schilderij met een rivier-landschap in een zwarte lijst. Hier zien we een demonstratie van de opmerking die in de inleiding werd vermeld, van de Engelse reiziger Peter Mundy uit 1640, dat in Holland de schilderijen bij de slager en de schoenmaker aan de muur hingen. Tot de meest bekende schilders van de zeventiende eeuw behoort Jan Steen (1626-1679), die in Leiden is geboren en gestorven, maar die ook vele jaren in Den Haag, Delft, Warmond en Haarlem heeft gewoond. In Den Haag huwde hij in 1649 met de dochter van de landschapschilder Jan van Goyen (hoofdstuk 4). In Leiden werd hij deken van het gilde en hield hij een herberg. In het Mauritshuis wordt het kleine schilderij bewaard, *Meisje dat oesters aanbiedt*, bekend als *Het oestereetstertje*, uit omstreeks 1658/1660 (afb. 8). Het meisje kijkt ons glimlachend en verleidelijk aan, terwijl zij zout strooit op een geopende oester. Oesters werden in de zeventiende eeuw als lustopwekkend beschouwd. Het schilderij is ontstaan in Warmond bij Leiden, waar zijn goede vriend Frans van Mieris woonde,

◀ 7

QUIRINGH VAN BREKELENKAM (na 1622-ca. 1669)

De kleermakerswerkplaats, 1661

Doek, 66 x 53 cm.

AMSTERDAM, RIJKSMUSEUM

Bij het licht van het raam zijn de kleermaker en zijn twee jonge gezellen in kleermakerszit op de tafel aan het werk. Een vrouw is binnengekomen en bekijkt een jas die op tafel ligt. Op de tafel ligt een schaar en staat een pin, aan de muur hangt een speldenkussen en op de grond staat een strijkijzer. Aan de muur hangt een schilderij met een rivierlandschap in een zwarte lijst. Zo zag een kleermakerswerkplaats er dus in de zeventiende eeuw uit.

▲ 8

JAN STEEN (1626-1679)

Meisje dat oesters aanbiedt, bekend als *Het oestereetstertje*, ca. 1658/1660

Paneel, 20,5 x 14,5 cm.

DEN HAAG, MAURITSHUIS

Het meisje kijkt ons verleidelijk aan, terwijl zij een snufje zout op een geopende oester strooit. Op de tafel staan een kan met zilveren deksel, een glas wijn en een zilveren schotel met een broodje, een mes, wat zout en een zakje met peperkorrels. Op de achtergrond worden in de keuken nog meer oesters opengemaakt, die in de zeventiende eeuw als lustopwekkend werden beschouwd.

de later te bespreken fijnschilder. Van Mieris heeft misschien invloed gehad op de fijne manier van schilderen van Jan Steen. Uit ongeveer dezelfde tijd dateert het even verleidelijke schilderij *Het toilet* van Steen van omstreeks 1655/1660 in het Rijksmuseum (afb. 9). Daarin trekt een vrouw, zittend op bed, haar rode kous uit, waarbij zij haar knie zo heeft opgetrokken dat wij onder haar rok kunnen kijken. Zij lijkt zich daarbij overigens nergens van bewust. Op een heel groot schilderij van Steen is het letterlijk een "huishouden van Jan Steen", want in "*Soo voer gesongen, soo na gepepen*" uit ca. 1665 in het Mauritshuis heeft de schilder zichzelf en zijn familie uitgebeeld in een zeer vrolijk gezelschap met veel drank en gelach (afb. 10). De titel van dit schilderij wordt opgelezen door de oude vrouw en is zeventiende-eeuws Nederlands voor: zo voorgezongen, zo na gepiept, of: zoals de ouden zongen, piepen de jongen. Jan Steen zelf zit lachend achter de tafel en geeft een pijp te roken aan zijn zoon Cornelis, terwijl zijn zoon Thaddeus op de doedelzak speelt en zijn dochtertje Eva helemaal rechts is te zien. De vrouw links die zich nog eens laat inschenken, is zijn echtgenote Griet. Het is duidelijk dat de ouders hier niet het goede voorbeeld geven. Een ander spreekwoord staat op een schilderij in het Museum Boijmans Van Beuningen, namelijk "*Soo gewonne, soo verteert*" uit 1661 (afb. 11).

9

JAN STEEN (1626-1679)

Het toilet, ca. 1655/1660
(Boogvormig) paneel, 37 x 27,5 cm.

AMSTERDAM, RIJSMUSEUM

Gezien de striemen onder haar knie trekt de vrouw haar kous uit en niet aan. Zij is bezig zich uit te kleden om te gaan slapen. Het hondje ligt nu nog op het kussen, maar zal die plaats moeten verlaten. Op de grond staat een metalen nachtspiegel. Doordat zij haar ene been over het andere heeft gelegd, wordt een blik onder haar rok geboden.

10

JAN STEEN (1626-1679)

"Soo voer gesongen, soo na gepepen", ca. 1665
Doek, 134 x 163 cm.

DEN HAAG, MAURITSHUIS

De titel is zeventiende-eeuws Nederlands voor het spreekwoord: zo de ouden zongen, zo piepen de jongen. Dat wordt opgelezen door de oude vrouw in de stoel. Jan Steen zelf zit lachend achter de tafel en geeft een pijp te roken aan zijn zoon Cornelis, terwijl zijn zoon Thaddeus op de doedelzak speelt en zijn dochtertje Eva helemaal rechts is te zien. De lachende vrouw die zich nog eens laat inschenken is Steens echtgenote Griet. De ouders geven hier niet het goede voorbeeld.

COLOFON

HET GROTE GOUDEN EEUW BOEK

UITGAVE

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com

TEKST EN SAMENSTELLING

Jeroen Giltaij

VORMGEVING

Riesenkind, 's-Hertogenbosch

© 2013 WBOOKS/ Jeroen Giltaij

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2013.

ISBN 978 90 663 0465 9

NUR 640

 WBOOKS